

# Szatírajáték 68-ban

Cseres Tibor *Kentaurok és kentaurnők* című regényéről

Cseres Tibor a „tragiko-szatíra” különös, vegyes műfajába sorolt, különös című regénye, a *Kentaurok és kentaurnők* szokatlan módon mottóval indul. A mű „az írói képzelet szülötte, alakjai kitalált személyek. Ha valaki mégis eleven vagy holt ismerősére, barátjára, netán rokonára bukkanna a szereplők között, az emberi sors-véletlenek találkozása lehet csupán”<sup>1</sup> – hívja fel az olvasók figyelmét; a mű teremtet világát ne feleltessék meg az objektív valóságával. Máskülönből egyáltalán nem volt szokatlan a szépirodai alkotások elején a mottónak mint paratextusnak a használata – miközben azonban a szerző védte kitalált alakjait a valóságosan létezőkkel, létezőkkel való azonosítástól, aközben szinte szándékosan felkeltette a gyanút, hogy azonosíthatók, mégis. Az efféle mottót kiváltképp két műfajtypus kedvelte s tette feszültségetremtő, hatáskeltő epikai elemmé: az irány-, illetve a kulcsregény. A magyar irodalomelméleti és poétikai kutatások mostohán bántak mindkettővel, de főleg az utóbbival. Az *Új magyar irodalmi lexikon*ban már nincs róla szócikk, a Benedek Marcell főszerkesztésében, 1963-ban megjelent lexikonban még van. Ez az első magyar kulcsregényként Dugonits András *Etelkáját* nevezi meg, majd Tolnai Lajos műveit, címek nélkül, amelyekben sok kulcsregényszerű mozzanat található, illetve a XX. századból Kaffka Margit művét, a Nyugat írói táborát bemutató *Állomásokat*, végül Szabó Dezsőtől a pamfletnek is tekinthető *Segítség*et. A világirodalmi előzmények közül kettőt emel ki, egyrészt a Dugonits példájául szolgáló, latin nyelvű *Argenist*, Barclay regényét, másrészt – ismét műcímekek nélkül, de feltehetően a *Párizsi erkölcsök*re célozva – a francia A. Daudet-t. Amit az elbeszélés módjára és szemléletére nézve hangsúlyoz, az egybevág a *Kentaurok és kentaurnők* mottójába foglalttal: a regény a valóságos, ismert személyeket és eseményeket némileg leplezetten, többé-kevésbé mégis felismerhetően mutatja be, az viszont már aligha helytálló gondolat, hogy a mű „valódi mondanivalója” csak akkor tárul fel az olvasók előtt, ha ráismernek az életbeli mintákra. A szócikk a világirodalomban két előzményre utal: a heroikus, illetve gáláns jellegű barokk regényekre, amelyek divatba hozták, majd a XVII. századi francia szerzők-

re, akik gyakran maguk adták meg a személyek azonosításához szükséges „kulcsot”. Nyilvánvalóan a leleplezés, a botránykeltés szándékával – nem utolsósorban az olvasói érdeklődés felkeltésének vágyával, középpontban a szalonok világával, sőt, túl sem tekintve rajtuk. A magyar fogalomhasználatban ennek nyomán vetődhetett fel a szalonregény elnevezés, Barta János például e típusba tartozóként elemezte Kemény Zsigmond regényeit, jelsül a *Férj és nő*t, amelynek a „legfőbb fűszerét” szerinte a „hol komikus, hol tragikus melléköngével” feltűnő „botrány” adja. Az arisztokrácia élete, a kastélyok, szalonok és birtokok világa bemutatása „külön ingerének” mondja a „diszkrét kulcsszerűséget”.<sup>2</sup> Kínos ügyek, botrányok, szerelmi kalandok, válási históriák – elbeszélésük a pletyka kommunikációs formája szerint történik, vagyis eltérően a szóbeli közlés alapesetétől, a két ember közti beszédetől, itt két ember között egy harmadikról szóló beszélgetés a jellemző. Valamilyen vele, a harmadikkal történt eset el- vagy kipletykálása, lehetséges, persze, nem csak kettesben pusmogva, csevegve, hanem többekkel együtt, ám a távollétében. A kulcsregény esetében magától értetődő, hogy rosszálló, elítélő pletyka megidézettje ez a harmadik, s hogy a híresztelés sava-borsa abból adódik, ha rangjára, szerepére, tisztségére, egy közösségben, csoportban viselt beosztására nézve „jelentős figura”. A pletyka útja a francia királyi udvaroktól a magyar arisztokrácia szalonjain át így vezet a legújabb idők magas vagy középszintű állami, politikai vezetőinek hivatali szobái, munkahelyi irodái, nyaralói felé.

A *Kentaurok és kentaurnők* esetében mind a cím, mind a műfaji megnevezés, a tragiko-szatíra azt a kétféleséget és kétértelműséget sugallja, amely a kulcsregény meghatározó vonása. A kentaurok mint a görög mitológia alsó testükben ló, felső testükben ember lényei eleve két fajta határán vannak. Legfőbb jellemzőjüként nyers, erőszakos viselkedésük, részeges és buja voltak tűnik fel annak a lakodalomnak a példáján, amikor annyira leitták magukat, hogy vendéglátójuk, Peirithoosz lapitha király menyasszonyát és a többi meghívott feleségét is el akarták rabolni, mire szörnyű verekedés, harc tört ki köztük és a gö-

<sup>1</sup> CSERES Tibor: *Kentaurok és kentaurnők*. Bp., Magvető, 1993. Az idézetek utáni zárójeles oldalszámok ezt a kötetet jelölik.

<sup>2</sup> BARTA János: *Élő és holt elemek a Férj és nő című regényben* = Uő: *A pálya ívei. Kemény Zsigmond két regényéről*. Bp., Akadémiai, 1985, 52.

rögök között, ami az ő vereségükkel, véráldozatukkal és megfutamodásukkal végződött. Cseres elbeszélői nem közvetlenül a mitológiai hősök, például a Kentaurusok ádáz hadát lenyilázó Héraklész vagy a mérgező vérével az ő halálát okozó híres kentaur, Nesszosz alakját és történetét idézik meg. A regény őket is, de a görög istentörténet más szereplőit is – Kronoszt és Rheát, Uranoszt és Zeuszt – kettős tükörben láttatja. Az egyik a főszereplők, Pető Szabolcs, a Gazdasági Fejlesztési Tanács, a GFT elnöke és Bajzáth Géza egykori erdőigazgató eszmecsereje alkalmából szóba hozott regény, Marguerite Yourcenar *Mémoires d'Hadrien* című alkotása. A másik, amit az író a „női lelkén átszűrve” (166.) alkalmaz, Hadrianus császár apokrif naplója, miszerint ha választhatott volna, mi legyen, kentaur szeretett volna lenni. A II. század római birodalmának uralkodója, hadvezére az unokájául fogadott ifjú Marcus Aureliusnak vall itt arról, hogy a lovával olyan „matematikai pontosságú kapcsolat” alakult ki, amelyik tökéletesen pótolta a „címekhez, nevekhez, méltóságokhoz kapcsolódó”, az „emberek közti barátságot” olyannyira megnehezítő „képzeteket” (166.). A fiktív napló rejtett szövegrészeiben, méltatja Pető, „az ember saját életének megfejtésére bukkanhat”. E megjegyzés az önazonosság vállalását, a bizonytalanság leküzdését tekintve ahhoz hasonló szerepet tulajdonít Yourcenar művének, mint amelyet a naplóíró Gide a kicsinyítő tükör, a mise en abyme alakzatáról elmélkedve a *Hamlet* nevezetes komédiás jelenetének. Vagyis Hadrianus naplója úgy jelenik meg Cseres regényében, mint alkotás az alkotásban, amit *A Vatikán pincéi* szerzője a kicsinyítő tükör egyik, a jelentéstulajdonítás és az értelmezés szempontjából lényeges ismérvének tart, mert hasonlósági viszonyt teremt az egyes részek és a mű egésze között. A *Kentaurok és kentaurnők* elnök hőse nemcsak saját életének, karakterének, hanem a közvetlen környezetében élő figurák habitusához, szokásaihoz is közelebb jut, amikor Hadrianus fantáziája, pontosabban a francia író segítségével rábukkan „a férfitestben létező intellektuális és állati kettősségre” (168.).

Ezt a kettősséget, az ösztönvilág erotikus, szexuális késztetését és az értelem, az ész műveltségyszerzésre, kulturáltságra serkentő hatását azonban a nők éppígy érzékelhetik és szenvedhetik. Főképp azonban élvezhetik, hiszen – alaki vélemény ez – a gyönyörszerzés a munkahelyen is lehet „kölcsonös egészségfenntartó megoldás” (101.). Egy, az elbeszélő szavaival, „másvilági”, emanatív asszony, „telivér, kívánatos”, a nőiségét kisugárzóan viselő Gagóné Márta vallja be a „gyóntatója” szerepét játszó

Petőnek, hogy miután az őt először megerősokoló, majd utána alkalmi szeretkezésekre kényszerítő felettesével, Daliás Egonnal egy időre megszűnt a kapcsolata, leste, bizony, „mikor jelentkezhettek testi szolgálattételre”. „A test gonosz, áruló állat” (122.) – egyszerre panasolja fel gyengeségét és kiszolgáltatottságát, nemi nyomora mögé politikai zsarolhatóságát vetítve. Meghamisította az önéletrajzát, nem vette bele, hogy katonatiszt férjét halálra ítélték és kivégezték, mert 1956. november negyedikén ágyúval lövetett – noha nem mondja, de nyilván a szovjet tankokra, katonákra. A személyes sors és a történelem tragédiái kapcsolódnak össze, szétválaszthatatlanul, másképpen, egy elemzést idézve, „a történelem erőinek személytelenségét” ellenpontosítják az „egyéni élet erotikus eseményei”.<sup>3</sup> Az alcím jelölte műfaj, a tragikoszatíra ilyen ellenpontosításra utal és épül. Pető Szabolcs politikusi szerepe, feladatvállalása – fontos hangsúlyozni, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának tagja – mintegy előrevetíti tragédiája árnyékát. Másfelől elnöki pozíciója, vezetői tisztsége kevésbé függ össze fel-feltörő nemi gerjedelmeivel, a Karinthy Frigyesparódia Turi Danijára emlékeztető „nagy lötytös indulatával”, kéjenc voltával – legfeljebb annyiban, hogy perverz hajlamainak kiélése ellen a szó több értelmében vett alattvalói nem tiltakoznak, csak pletykálnak róla. S a pletyka nyilván nem dicsérő, támogató, hanem rosszálló, elítélő. A hang, susmogva, suttymban, „kan-”, de főként „szukamurikon” mulattatóan bíráló, enyhén csipkelődő, pajzánul szatirikus.

Igaz, etimológiailag és nem jelentéstanilag – miként ezt egy méltányosan szigorú kritikus fejtegette –, de a szatíranak köze van a szatírokhoz. A latin satira szó egyes gyümölcsrel megrakott, teli tálat jelentett. A szatírok neve – satyroi – eredetileg annyit tett, „teltek”, erotikus izgalomtól duzzadó. Nekik ugyanis az volt a kellemetes foglalkozásuk, hogy Dionüszoszt, a bor feltalálóját szolgálják, kísérik végig szerte a világban, megtanítani a népeket a bor készítésére a szőlőből, amelynek levelei koszorúba fonva díszítették istenük fejét. És mint a kentaurok a lapithákkal, úgy mulattak, örült önkívületben, eszüket veszve a különben szintén félig emberi, félig állati, szőrös, kecske- vagy lólabú, disznófülű szatírok.<sup>4</sup> Más magyarázat szerint a szatíra fogalma a görög szatír szóból származik, annak következtében, hogy Dionüszosz és kísérői játszották a főszerepeket az ókori, nemi csatározásokat színre vivő szatírajátékban, amelyekben a komikum, a gunyorosság volt a meghatározó. A *Kentaurok és kentaurnők* is telis-tele van ilyen hódítási és hódolási, uralkodói és alávetett-

<sup>3</sup> TARJÁNYI Eszter: *Az utolsó regényről... Cseres Tibor: Kentaurok és kentaurnők = Magyar Napló*, 1993, 23. sz., 37.

<sup>4</sup> GYÖRFFY Miklós: *Kentaurok – személyes mondandóval. Cseres Tibor szatírajátéka = Magyar Nemzet*, 1993, 186. sz. (augusztus 11.), 10.

ségi küzdelmekkel, ha nem életképszerűen, akkor szaftosan elbeszélve, az alakok „élményének nyers és nyílt feltárását” közvetítve. Olyannyira vaskosan, hogy akad a szereplők közül, akinek „ízlése ellen szólt, hogy végighallgassa egy idegen pár élvezet-keresését” (146.) – és ez a hölgy, Konczáné dr. Bajzáth Kornélia a tekintetben is kivételes, hogy vele kezdődik és vele végződik a regény, azaz a jelentés szempontjából kitüntetett helyet foglal el. E keretet viszont az „élvezet-keresés” tölti ki: az elején egy komikus ágyjelenetben, ahol az esendő-szánandó Kornélia a fél év után végre vele háló, ám hozzá nem közeledő férjétől a szeretője „bőre szagának varázsa” (13.) iránt érdeklődik, majd jókedvre derül ura „józan, tárgyilagos” (13.) közlésétől, miszerint a két nő között az a lényeges különbség, hogy a másik „mozgatni tudja a hüvelyét... közben” (13.) – és e „női tudásnak” franciául neve is van: „snapper” (14.). Ami morbiditás a kezdetkor szóváltásban árulja el magát, az a végén durva nemi erőszakban: Daliás Egon és a GFT csúcspárttitkára, Daróczy Zsolt egy konferencia záró fogadásán „részegre táncoltatott” asszonyt a szobájában „megint újból és kegyetlenül ismét: birtokba vették”. – Mindent kipróbálunk, amit Petővel véghez vittetek” (251.) – intik, és ütik, miközben felmondják „hangosan mindazt, amit Pető Szabolcs titkos feljegyzéseiből megtanultak” (251.), a feljegyzésekből, amelyeknek „az elnöki forró képzelet” volt az alapja, semmi több. Így lesz a végül öngyilkosságba menekülő Kornélia szegényének közvetett okozója egy titkos napló, afféle „szexkrónika”, a Gazdaság Fejlesztési Tanács első embere morbid vágykielésés és nem kevésbé beteges grafomániáját tanúsítva. A könyv ajánlásában feltűnő fogalom, a „büro-szex” ezáltal előhívja mind a szatirikus, mind a tragikus megközelítést.

### **...az osztályharc helyét a piacgazdálkodás harcának kell elfoglalnia.**

Előhívja Pető ugyancsak önkéntesnek feltüntetett halála, „a bátor, az értelmes és a fájdalmi jövőjével végleg számot vetett férfi, emberhez egyedül méltó cselekedetének legendába emelése” (232.), hiszen a belügyi kórházban, ahová bilincsbbe verve szállították, kiolthatták az életét többféleképpen is – szemtanúk nem kerültek elő a harmadik hét végén sem, amikor rátaláltak. Addig? Senki sem kereste? Az ajtó elé állított örök sem, az orvosok sem, és az ápolók? Az ő rejtélyes halálához nem titkos feljegyzések, hanem feljelentések vagy ezeknek megfeleltethető levelek, beadványok vezettek, címzettjük akár Kádár

János, akár a legfőbb ügyész, akár az MSZMP Politikai Bizottsága volt, témájuk pedig hol az új gazdasági mechanizmus, hol pedig a magyar katonák részvétele Csehszlovákia inváziójában, mintegy mellékesen a legkeményebben tiltakozva a levelezésük cenzúrázása, a telefonok lehallgatása, a besúgók beépítése ellen. Ezen iratok elkészítéséhez és elküldéséhez szükségeltett, persze, a fontosság, sőt talán az egyenrangúság tudata, amit felerősíthetett, hogy Pető maga a párt Központi Bizottságának tagjaként jegyezte őket. De kellett, nem kis mértékben elbizakodottság is, hübrisz, a támadhatatlanság hitével, tanácsolja bár, hogy az öncélú termelés sztálinista koncepcióját végleg el kell ejteni vagy hogy az osztályharc helyét a piacgazdálkodás harcának kell elfoglalnia, miközben „legalább látszatra meg kell tartanunk a párt vezető szerepét a gazdaságban is” (44.). Kérdezze aztán, bátran, van-e értelme benn maradni a Varsói Szerződésben, nem lenne-e biztosabb garancia a semlegesség – és merjen még viccelődni is: „Miért vonultak be csapataink Csehszlovákiába? Azért, hogy megállapítsák, ki hívta be őket” (80.). Noha számított rá, hogy valamilyen megtorlás éri az át- vagy felirataiért, a „pártfelsőbbség” „visszacsapását azonban másképp képzelte el”, nem úgy, hogy kilenc óráig, kilenc napig, kilenc hétig, kilenc hónapig tartson „a felderítő, szembesítő, ítéletelőkészítő, tárgyaláselőkészítő vizsgálat” (205.), a kihallgatása, előbb a munkahelyén, majd a rendőrségen. Hogy miért éppen ennyi ideig s így elosztva faggatták, ekkor és ezeken a helyeken, őt, a mítoszok bűváróját már nem foglalkoztatja a kilences szám – hogy a görög mitológiában kilenc múza van, ezen derülhetne, a helyzetére vonatkozathatná, hogy a kínaiiban a sárkány száma ez, a keltáknál a kilences szám jelöli s fedi az egész univerzumot. Pető azonban ekkor már, miután a cella után a kórterem ajtaja nyílt ki s csukódott be örökre előtte, az érzékfeletti világ helyett az őt körülvevőn töprengett, hogy leszűrje tapasztalatait, és „eszmébe” sűrítse: „Aki ellenszegül azzal, hogy kérdéseket merészel feltenni, aki kételkedik, azt meg kell kövezni” (227.). Ügye végül is nem jut túl a kihallgatásokon, ahol a politikai jellegű, magas párttiszttségével összeegyeztethetetlen kijelentései mellett több mindent számon kérnek rajta. Felmerül a lengyel cionistákkal való összeesküvés gyanúja, megvádolják bizonyos nők „becserkészésével”, híres festmények és aranyérmék Nyugatra csempészésével, illetve régi pénzek bejelentésének, a nemzeti múzeumi engedély megszerzésének elmulasztásával – bírósági eljárás alá vonása, perre vitele dolgában azonban szükséges volna nemcsak megállapítani-bizonyítani a bűneit, hanem „rangsorolni” is. Enélkül a vallatása mintha csak az elnöki pozíciójából való eltávolítása indulásául szolgálna – mert megfélemlíteni idős kora s konoksága miatt is már késő.

Felvetődhet, mi indította az írókat arra, hogy – mint Tarjányi Eszter kiemelte<sup>5</sup> – elejtse az életművében a múlthoz és a kisebbségi magyarság létéhez kötő szálakat, s helyettük egy új, a jelenhez nagyon szorosan kötődöt vegyen fel: 1968–69 két, korszak-meghatározó társadalom- és politikatörténeti eseményét. Az egyik, ugye, az új gazdasági mechanizmus bevezetése és bukása, s vele, valamint a prágai tavasszal, az „emberarcú szocializmus” megteremtésének reményével párhuzamosan a magyar hadsereg csehszlovákiai bevonulásának okai és következményei. A kérdés alkotáslélektanilag annál is izgalmasabb, mert a hagyatékban maradt naplója tanúsága szerint egyik történelmi jelentőségű esemény sem érte el Cseres ingerküszöbét. 1968 augusztusában mindössze egy bejegyzése akad, igaz, előtte is több mint egy hónappal emlékeztette magát, hogy „Jön Makk”, nyilván a filmrendezőre utalva, s utána pedig több mint két hónapnak kellett eltelnie, amíg november 8-án egy tévéjátékának készülését, illetve egy másik rendezővel – „Bacsó” – „pityang-ügyben” való találkozását rögzíti. Az augusztusi, mindössze egymondatos, zárójeles bejegyzésnek a dátuma és a szereplője érdemel figyelmet: 22-e. „(Karinthy Szentgyörgypusztára érkezik, nem beszéltek meg, igen kíváncsi, még csak elkezdődtek a ház rendbe tételének munkálatai.)” A hír háttéréhez tartozik, hogy Karinthy Ferenc ekkortájt Leányfaluban élt, csaknem szomszédságában annak az Áprily Lajos is lakta, közvetlen Duna-kanyari Szentgyörgypusztának, ahol Cseresék lakást vásároltak, amely egyszerre tölthette be az alkotóműhely és a nyaraló szerepét. Az időpont pedig két nappal a Csehszlovákia elleni intervenció után, amiről a kurta és furcsa – mert a „beszélték meg” formulával egy kívülálló személyre mutató – mondat nem vesz tudomást. Pedig ha elképzelhető is, nehezen hihető, hogy az „igen kíváncsi” Karinthy pusztán az iránt érdeklődött volna, hogy a kőművesek és a festők elvonultak-e már a háztól, szóba se hozva a magyar katonák Felvidékre való bevonulását. Hogy a megszállásról keményen elítélő véleménye volt, ezt *Naplója* tanúsítja. Augusztus 20. és 24. között többször visszatér az erőszakos fegyveres beavatkozásra. „A szovjet csapatok – és velük a lengyelek, bolgárok, keletnémetek, magyarok – ma éjjel megszállták Csehszlovákiát. Mennyi gazságot, tiprást, elnyomást láttam életünkben – s mégis, mindig újra fel tud háborítani! Hallgatom a külföldi rádiókat – mert a magyar adó egy rövid és cinikus hivatalos közlésen kívül semmit sem mond. A kommunista mozgalom az utolsó morális szavát is elvesztette”<sup>6</sup> – jegyzi fel egy nappal azelőtt, hogy Szentgyörgypusztára látogatna. Aztán így fakad ki: „Nem

tudom, a világ lenyeli-e – én nem bírom lenyelni. Félek, féltém az országot. Nem, ezt már nem ússzuk meg. A hitlerizmus alatt is voltak, akik azt hitték, a világ majd tudni fogja, mi nem a saját akaratunkból, csak nyomásra és így tovább, s szépen megússzuk majd – de nem úsztuk meg. A gazemberek oldalára álltunk, de most még egy Telekink sincs, aki legalább hősi öngyilkos gesztust tegyen. Mementót, ha már változtatni úgyse tud. Undorodom, utálkozom. Beteg vagyok, rosszul vagyok. A gyomrom kavarog, lázam van. Morbus politicus.”<sup>7</sup>

Cseres Tibor nem készített láttelelet magáról, szenvedett-e lelki sérülést. A hagyatékban maradt, neki szóló levelek között azonban fellelhető két olyan, Csehszlovákia megszállásáról szóló dokumentum, amelyet valami ok miatt érdemesnek tartott megőrizni. Az egyiket Budapesten adta fel, 1969 májusában egy bizonyos Molnár Károly, aki a szokásos formát, a megszólítást és az elköszönést mellőzve, egy rövid bevezetés után – ahol hangsúlyozza, hogy „Jugóban okosan csinálják a magyarság elnemzetlenítését” (sic!) – szükségét érzi „konkrét dolgokról is így a *Hideg napokról*” beszélni. Csurog helyett Csurgót nevezi meg (ez lehet a másolás hibája is), mint ahol a visszatérő szerbek vérfürdőt rendeztek a magyarok ellen, majd kíméletlenül szemére hányja a címzettnak, hogy „erről sem Ön, sem más nem ír, mert a szerbek nem búbos bankák, hogy a saját fészükbe piszkoljanak”. A durva hangnál is feltűnőbb, hogy az ismeretlen feladó az újvidéki vérengzést szorosan összekapcsolja – ahogy lazábban Karinthy is tette a Teleki Pálra célzással – a felvidéki bevonulással: tudnak-e arról, kérdezi, levelét a „magyar íróknak” címezve, hogy „a románok milyen nagymértékben kihasználják Erdélyben a sovinszta propagandájuk erősítése” érdekében a megszállást, és „még a Regátban is tanult román réteg tele szájjal szidta a magyarokat”. Két településre hivatkozik, Kudzsirra és Csík-szentimrére, ahol a román munkások provokálták a magyar munkásokat, majd a verekedés után a Szekuritáté „sok magyart félig agyonvert, és nyomban ellenforradalmárokat keresett”.

A másik, dátum nélküli levél a „szerkesztő” úrnak szól, Dorner István küldi, mindjárt Csehszlovákiából hazakerkezve, hogy „figyelmeztessen a jó témára”. Ez pedig: „Az újvidéki megtorlás nyomába se jöhet annak, ahogyan mi Budveiszben rendet csináltunk. Ennek talán a Meleg napok vagy a hűvös időjárás miatt talán a Változó napok lehetne a címe”. Ez után arról ad számot, hogy volt ott minden, „óriási lövöldözés, a felelősség kérdésének felvetése”, s hogy „a cseh ellenforradalmárok túltettek ravasz-

<sup>5</sup> TARJÁNYI: *i. m.* (1993), 37.

<sup>6</sup> KARINTHY Ferenc: *Napló I–III*. Szerk. JOVÁNOVICS Miklós, Bp., Littoria, 1993, I. (1967–1969), 243.

<sup>7</sup> Uo., 244.

ságban a csetnikeken is”. Tudatja, hogy szívesen beszámol szóban a részletekről. S reméli, „jó regény, sikeres film és jövedelmező TV közvetítés lesz belőle”, hozzátéve, „hiszen mi nagyon számon tartjuk Szerkesztő Urat”. A levélhez fűzött – valószínűleg Gergely Ferenctől származó – megjegyzések egyike Pataky Tibor hadtörténészre hivatkozik, aki nem ismer budweiszi adatot (a keresztnév bizonyosan téves: a magyar katonai részvételt Pataky Iván *A vonakodó szövetséges* című munkája tárgyalta; a több mint tizenkétezres „sereg” Szlovákia nyugati és középső vidékeit szállta meg, a cseh részre, ahol Cseké Budejovice [németül Budweis] van, nem vonult be). A másik megjegyzés szerint lehet, hogy „beugratásról” van szó, amire a feladó neve alapján is okkal lehet gondolni: a *Hideg napokból* Dorner tizedes „feltámasztásával” von párhuzamot a Horthy-időszak honvédségének újvidéki és a Kádár-rezsim hadseregének felvidéki bemasírozása között. Beugratást sejtetett már a Meleg napok és Budweis összekapcsolása is: az utóbbi a XIII. század óta a meleg időkben, kánikulában főként ajánlatos söréről híres. Ha nem volna túlságosan bántó a levélben a „jövedelmezőségre” történő célzás, akkor elég pontosan lehetne tippelni arra a személyre, netán kollégára, barátira, aki „Dorner” személye mögé bújt, így azonban otromba a tréfa.

**...kiemelkedő szerepű személyiséget,  
aki köré a kor jellemző eseményei,  
esetei szerveződhetnek.**

Cserest nyugtalaníthatta, mégis, ha nem a két levél, akkor a „forradalmas” 1968 témája. S keresve, mint történelmi tárgyú regényei legtöbbször esetében, az *Én, Kossuth Lajos*-sal kezdve a *Foksányi szoroson át a Vízaknai csatáig* azt a nevezetes, kiemelkedő szerepű személyiséget, aki köré a kor jellemző eseményei, esetei szerveződhetnek, rátalált a változatos életpályájú Péter Györgyre, hogy róla mintázza Pető Szabolcsot, egymás kettős tükrében tegye felismerhetővé nem csupán hasonlítható, hanem azonosítható sorsvonásaikat. Hogy a jeles közgazdász, egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal több mint két évtizeden át regnáló elnöke volt a modell, ezt a szerző éppúgy nem fedte fel, ahogy az *Őseink kertje*, Erdély esetében is hallgatott a legszemélyesebb érintettségéről, felesége főszerepléséről. A Pető–Péter azonosításra – a regényt nem elemelve, ám minősítve – először a *Népszabadság* vállal-

kozott, egy hétfői összeállítás keretében, ahogy egy cikk alcíme emlékeztetett, „Huszonöt évvel Csehszlovákia szovjet inváziója után”. Ugyanakkor a *Magyar Nemzet* szemlélője szintén megjegyezte – nem nevezve meg a közgazdászt –, hogy a politikai típust képviselő Petőnek „még egy modellje is fölrémlik, a csehszlovákiai bevonulás miatti tiltakozásból öngyilkosságot elkövető politikusé”.<sup>8</sup> A pártlap újságírója a szóismétlés könnyedségével így indít: „A néhai Cseres Tibornak a néhai Péter Györgyről mintázott kulcsregényét (*Kentaurok és kentaurnők*) »politikai durranásnak« harangozták be az idei könyvhét előtt, és akik ezt tették, nyilván abban a naiv hitben cselekedtek, hogy ennek az amúgy rossz könyvnek az 1968-as csehszlovákiai intervencióval foglalkozó kvázi-dokumentumbetétei szenzációt fognak kelteni.” A „beharangozókról” – kiadói szerkesztők, kollégák, politikusok, reklámszakemberek voltak? – nem szól többet; kilétüket, megjelenésük helyét a Cseres-bibliográfiából sem lehet megtudni. Tudható viszont, hogy a publicista szerint – mert egyenes beszédű – sikerült-e a szenzációkeltés. Határozott véleménye, „aminek »durrannia« kellett, az nem »durrant«, mert a prágai tavasz elveinek lerombolása az igazat szólva már senkit sem érdekel, és hasonló közöny mutatkozik az iránt, hogy a magyar gazdasági reform lassítása, majd lefojtása milyen mértékben függött össze Brezsnyevék akkori rendcsináló kedvével.” Összegzése: „Ezek a dolgok ma visszhangtalanok. Legföljebb néhány javíthatatlan töprengő borong magában azon, hogy »mi lett volna, ha...«.”<sup>9</sup> Lényegében ugyanígy értékel és érvel az *Élet és Irodalom* kritikusa is; poétikus futamai a regényben súlytalanul lebegő vétkekről és áldozatokról szólnak, a ráncokat elsimító, közönyös szellőről, hogy aktuálpolitikai hangra váltsanak. „Pető holttestén és a csehszlovákiai beavatkozáshoz fűzött kritikai észrevételein pedig – bármilyen vihart is kavarthattak volna egy hajdani fantompartgyűlésen vagy kormányértekezleten –, akárcsak a hajdani gazdasági reformra történő utalásokon, túllépett már minden. Minden elmúlt” – állítja határozottan.<sup>10</sup> Olyan érvelés ez, mintha valakik Dante *Isteni színjátékának* korszerűtlen voltát azzal bizonyítanák, hogy a guelfek és a ghibellinek harcán rég túllépett már az idő. A politikai-ideológiai szempontot egészen más összefüggésben követi az az elemzés, amely úgy véli, mintha a ló hátán lovagló kentaúr képe, „furcsán előkerülő” betétje „a hatalmat gyakorlók és hatalmat eltűrők közötti titokzatos összhang végleges felbomlását érzékeltetné”. Az értelmezői távlat reménye, hogy kezdődik Cseres életművének „második élete, amelyet már mások kutatnak és mások írnak meg.”<sup>11</sup>

<sup>8</sup> GYÖRFFY: i. m. (1993), 10.

<sup>9</sup> ACZÉL Endre: *A reform és a szlovákok 1968-ban = Népszabadság*, 1993, 193. sz. (augusztus 19.), 22.

<sup>10</sup> WIRTH Imre: *Kentaurok és kentaurnők = Élet és Irodalom*, 1993. november 5., 11.

<sup>11</sup> TARJÁNYI: i. m. (1993), 37.

E remény betöltését a *Kentaurok és kentaurnők* utóélete a legkevésbé sem ígéri. Csehszlovákia inváziója vagy intervenciója ötvenedik éve alkalmából megjelent összefoglalásokban, kerekasztal-beszélgetéseken nem hozzák szóba. Szinte bizonyos, hogy azért, mert a megszólalók – irodalomtörténészek és főként írók – egyike sem ismeri. Még a legalaposabb filológusok egyike, Közép-Európa történelmének és irodalmának kiváló tudósa, Kiss Gy. Csaba sem, aki a *Magyar írók és a prágai-pozsonyi tavasz* című tanulmányában<sup>12</sup> szégyennek nevezi, ami 1968. augusztus 20-án éjszaka történt, kérdezve egyrészt, „kinek, kiknek a bűne” volt az, felvetve másrészt a büntetőjogi felelősségre vonás ügyét. Itt hivatkozhatott volna akár Pető Szabolcsnak a legfőbb ügyészhez, illetve az MSZMP Politikai Bizottságához küldött fiktív feljelentésére, amely „nyílt alkotmány sértéssel” és négy szocialista országgal „büntársi bünszövetségben” elkövetett, „súlyos nemzetközi jogtiprással” (71.) vádolta a párt legfelső fórumát, valamint a hadsereg vezérkarát s minisztériumát. Ám ha a kulcsregény kétértelműségétől szabadulni akarva pusztá fikcióként tekint e feljelentésre, akkor igaz, hiteles tényeket közölhetett volna a „valós” ember, Péter György sorával kapcsolatban. Így nézve a *Kentaurok és kentaurnők* kettősségéből adódik, hogy nem annyira poétikai-esztétikai értékei, mint inkább politikai pikantériája miatt kellett volna oda kerülnie a katonai megszállásra reflektáló írások közé. Ezek zöme augusztusi friss naplóbejegyzés Illyés Gyulától, Márai Sándortól, a már hivatkozott Karinthy Ferenctől. A tanulmány mindössze két, más műfajú alkotásra hagyatkozik: Utassy József versére (*Ember az őszben*, illetve új változatában *Hitfogyatkozás*), valamint Nagy Gáspárnak a Kundera világsikerű *Tréfiája* hőseit „követő” *Augusztusban*, *Ludvik Jahn nyomában* című kisregényére. Neki, a „nemzeti ellenállás elkötelezett alkotójának” több, ide vágó művét lenne érdemes emlegetnie: ilyen novellája, a *ZöldErvin – Tübingenből* vagy kisregénye, a (*legény-részlet*), amely hasonló – szatirikus – hangot üt meg, mint amilyenre Cseres utal. „Levert voltam, mint a testvéri csehszlovákok, akik persze direkt kér-

ték ezt. Hallottuk, ők maguk hívták a segítőt. Azok meg mentek is torony iránt, önzetlenül”<sup>13</sup> – mondja a „legény”. Továbbhaladva, az ő modorában úgy lehetne értékelni a *Lánctalp és macskakő* című, *Közelítések hatvannyolchoz* alcímű, sokszerzős kötetet,<sup>14</sup> hogy a megkérdezett íróknak lehetetlen volt közelíteniük más szerzők alkotásaihoz, hiszen lecövekeltek a sajátjuknál. Eszmecseréjük a *Feszültségek és kerülőutak* címet kapta, ők azonban nem feszültek meg az ötven év alatt – esetleg – felgyűlt, 1968-at „mint irodalmi alanyanyagot” felhasználó műveknek a megismeréséért, és persze nem juthattak el Nagy Gáspárhoz vagy Utassyhoz, vagy Csereshez, kerülőutakon sem, ha nem tudták, mit, hol kerülhetnének meg.

### ...a politikai kulcsregény nem lett a kulturális emlékezet része.

A *Kentaurok és kentaurnők* második élete tehát még nem kezdődött el, a politikai kulcsregény nem lett a kulturális emlékezet része, tárgya, ahogy a csehszlovákiai katonai bevonulás sem vált a szocialista pártállam szégyenévé. Ugyancsak az utóélettel függhet össze, hogy a feltevések szerinti modellről, Péter Györgyről tartott sokszereplős konferencián, 1992 áprilisában úgy került középpontba a reformközgazdász munkássága, hogy az új gazdasági mechanizmussal kapcsolatos fenntartásait bőven taglalták, arról viszont, hogy a csehszlovákiai invázió ellen tiltakozott volna, egy szó sem esett. Külön előadás részletezte aztán az ellene folytatott büntetőeljárást – az ennek során ténylegesen megfogalmazott vádak jó részével meg egyeznek vagy nagyon hasonlóak hozzájuk a regénybeli vallatásokkor elhangzottak.<sup>15</sup> Ami az ülészak zárszavaként elhangzott, az egy mondatba foglalva – „Péter György a párt foglya, az eretnek, a szuverén jellem” – Cseres Tibor hősről is állítható.

<sup>12</sup> KISS Gy. Csaba: *Magyar írók és a prágai-pozsonyi tavasz* = *Magyar Szemle*, 2018, 9–10. sz., 48.

<sup>13</sup> NAGY Gáspár: *Augusztusban*, *Ludvik Jahn nyomában* (*legény-részlet*). Bp., Magvető, 1995, 127.

<sup>14</sup> *Lánctalp és macskakő. Közelítések hatvannyolchoz*. Szerk. PATAKI Viktor, VASS Norbert, Bp., Fiatal Írók Szövetsége, 2020

<sup>15</sup> Lásd *Egy reformközgazdász emlékére. Péter György 1903–1969*. Szerk. ÁRVAY János, HEGEDŰS B. András, Bp., Cserépfalvi, T-Twins K., 1994